

УДК 341.3

<https://doi.org/10.34142/23121661.2024.39.25>[orcid.org / 0000-0002-0798-5370](https://orcid.org/0000-0002-0798-5370)

© Саєнко Ю.О., 2024

Ю.О. Саєнко

ПОНЯТТЯ ТА СТАТУС КОМБАТАНТА ЗА МІЖНАРОДНИМ ПРАВОМ

Y. Sayenko

CONCEPT AND STATUS OF COMBATANT UNDER INTERNATIONAL LAW

Анотація. В даній статі автор розглядає питання пов'язане з особливостями специфічних ознак комбатанта в умовах збройного конфлікту. Ретельну увагу автора присвячено міжнародно-правовим актам, які регулюють відносини збройного конфлікту та визначають статус його учасників. Серед розглянутих міжнародних правових актів автор особливу увагу приділяє IV Конвенції «Про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі» від 18.10.1907, Женевській конвенції про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року, Додатковому протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. Автором також досліджуються положення вітчизняного законодавства в рамках визначення поняття «некомбатант». На підставі комплексного аналізу нормативних актів та актуальних досліджень науковців, автор приходить, зокрема, до таких висновків, що визначення поняття комбатанта та некомбатанта у міжнародному гуманітарному праві відіграють важливу роль при визначенні статусу осіб під час збройних конфліктів та встановлюють норми захисту прав і обов'язків кожної групи. У світлі цього можна зробити такі висновки. Серед рис притаманних комбатантам автор виділяє: безпосереднє взяття участі у бойових діях; участь у бойових діях під час збройного конфлікту, чітке визначення міжнародним гуманітарним правом їх статусу та прав; підпорядкування особливим правилам ведення збройних конфліктів, включаючи захист у разі потрапляння у полон. В свою чергу, некомбатантів автор наділяє іншими ознаками, серед них: входження до складу збройних сил, надання допомоги збройним силам без безпосередньої участі в бойових діях; наявність специфічного статусу та захисту відповідно до міжнародного гуманітарного права, включаючи захист від довільного насильства та неприпустимість їх використання у військових цілях.

Ключові слова: комбатант, статус комбатанта, некомбатант, міжнародне право, міжнародне гуманітарне право, права людини, збройний конфлікт, військовополонений, військовослужбовець, війна, закони та звичаї війни.

Abstract. The purpose is an attempt to determine the main features of the concept of "combatant", to separate it from the related concept of "non-combatant", to outline the peculiarities of the legal status of a combatant in international law.

Result and conclusion. In this article, the author examines the issue related to the specific features of the combatant in the conditions of armed conflict. The author's careful attention is

devoted to the international legal acts that regulate the relations of the armed conflict and determine the status of its participants. Among the considered international legal acts, the author pays special attention to the IV Convention "On the Laws and Customs of War on Land and its Annex: Provisions on the Laws and Customs of War on Land" dated October 18, 1907, the Geneva Convention on the Treatment of Prisoners of War dated August 12, 1949, Additional Protocol to the Geneva Conventions of August 12, 1949, relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), dated June 8, 1977. The author also studies the provisions of domestic legislation within the framework of the definition of the concept of "non-combatant". On the basis of a comprehensive analysis of normative acts and current research by legal scientists, the author comes to the following conclusions, in particular, that the definition of the concepts of combatant and non-combatant in international humanitarian law play an important role in determining the status of persons during armed conflicts and establish norms for the protection of the rights and obligations of each group. In light of the above, the following conclusions can be drawn. Among the features inherent in combatants, the author singles out: direct participation in hostilities during an armed conflict, a clear definition of their status and rights by international humanitarian law; submission to special rules of armed conflict, including protection in case of capture. In turn, the author assigns non-combatants other characteristics, among them: joining the armed forces, providing assistance to the armed forces without direct participation in hostilities; having a specific status and protection under international humanitarian law, including protection against arbitrary violence and the inadmissibility of their use for military purposes.

Keywords: combatant, combatant status, non-combatant, international law, international humanitarian law, human rights, armed conflict, prisoner of war, serviceman, war, laws and customs of war.

Постановка проблеми. Концепція правового статусу комбатантів в міжнародному праві є вкрай актуальною виходячи з низки причин.

По-перше в сучасному світі спостерігається зміна характеру військових конфліктів, в тому числі залучення до них нестационарних і недержавних озброєних груп. Зростає необхідність чіткого визначення статусу і правил поведіння такого типу учасників конфліктів у відповідності до норм міжнародного права.

По-друге, у світлі розгортання активних військових конфліктів у світі, глобальної загрози тероризму та екстремізму, особливостей гібридної війни важливо проводити дослідження та аналіз статусу комбатантів в контексті міжнародного права.

Також актуальність цієї теми проявляється в контексті захисту прав людини у збройних конфліктах, потреб забезпечення гуманітарного захисту та дотримання міжнародних норм ведення військових дій.

Окрім того, обговорення статусу комбатантів і учасників збройних конфліктів важливо з точки зору правової відповідальності за порушення законів таких конфліктів, включаючи питання військових злочинів та переслідування осіб, які порушують міжнародні норми в конфліктних зонах.

Таким чином актуальність теми щодо визначення поняття та правового статусу комбатанта в міжнародному праві підкреслюється безперервно змінюваними умовами сучасної військової практики і постійною необхідністю

адаптації норм міжнародного права до нових викликів та загроз сучасного світу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Маючи досвід багатолітніх кривавих війн та прагнучі до миру та запобіганню збройних конфліктів багато країн світу все ж таки визнавало потребу закріплення правил ведення війн з метою мінімізації шкоди, що вони спричиняють. З цією метою було закріплено низку міжнародних правових актів, як то Женевські конвенції та протоколи до них. Однак зважаючи на зміну характеру воєнних конфліктів, участі у них недержавних озброєних груп та інші виклики сьогодення в цій сфері спонукають вчених до нових досліджень у цій царині. На сьогодні актуальним є питання щодо визначення поняття та правового статусу комбатанта в міжнародному праві. Цьому та суміжним питанням сьогодні приділяється прискіплива увага українських та зарубіжних вчених. Так, Н. П. Костюк та І. П. Бахновська досліджують розмежування понять «комбатант» та найманець, І.О. Колотуха пов'язує своє дослідження з особливостями визначення характерних ознак комбатанта під час збройного конфлікту, виокремлює характерні ознаки, які вказують на приналежність комбатантів до законних учасників як міжнародного збройного конфлікту, виділяє учасників руху опору, що можуть належати до законних комбатантів. В той же час, не зважаючи на активні наукові пошуки багато питань у даній сфері залишаються відкритими і потребують уваги.

Метою статті є спроба визначити основні риси поняття «комбатант», виокремити його від суміжного поняття «некомбатант», окреслити особливості правового статусу комбатанта в міжнародному праві.

Виклад основного матеріалу. Концепція статусу комбатантів згідно з міжнародним правом має важливе значення для визначення прав та обов'язків осіб у збройних конфліктах.

Визначення термінів «комбатант» і «некомбатант» уперше було надано у Додатку до 4-ї Гаазької конвенції про закони та звичаї сухопутної війни 1907 р. і у подальшому розкрито у Женевських конвенціях про захист жертв війни 1949 р. та Додаткових протоколах до них 1977 р. Так, стаття 3 IV конвенції «Про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі» встановлює, що «збройні сили воюючих сторін можуть складатися з комбатантів та некомбатантів. У разі захоплення ворогом як ті, так і інші користуються правами військовополонених» [1.].

При цьому, згідно з міжнародним правом статус комбатантів впливає на поведінку з ними та захист під час збройних конфліктів. Комбатанти відрізняються від цивільних в своєму правовому статусі, обсязі прав і обов'язків під час воєнних дій, що зокрема, впливають на режим воєнного полону. Комбатанти, за загальним правилом, мають право на статус військовополоненого у разі захоплення ворогом, що надає їм особливі права та захист відповідно до Женевських конвенцій [1].

Отже, зміст положень ст. 43 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 року надає можливість визначити поняття «комбатанта», як особи яка входить до складу збройних сил сторони, що перебуває в конфлікті (крім медичного і духовного персоналу) і має право брати безпосередню участь у воєнних діях. В свою ж чергу, «збройні сили сторони, що перебуває в конфлікті, складаються з усіх організованих збройних сил, груп і підрозділів, що перебувають під командуванням особи, відповідальної перед цією стороною за поведінку своїх підлеглих, навіть якщо ця сторона представлена урядом чи властями, не визнаними супротивною стороною. Такі збройні сили підпорядковані внутрішній дисциплінарній системі, яка, поряд з іншим, забезпечує додержання норм міжнародного права, застосовуваних у період збройних конфліктів [2].

Таким чином, комбатанти – це особи які представляють збройні сили сторони конфлікту, беруть безпосередню участь у воєнних діях під час збройного конфлікту, і правила, що регулюють їхній статус, викладені в різних міжнародно-правових документах, включаючи Женевську Конвенції та додаткові протоколи до них.

Доречно вказати, що виходячи зі змісту ст. 4.А Женевської конвенції про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року до комбатантів можна віднести:

- 1) осіб особового складу збройних сил сторони конфлікту, а також членів ополчення або добровольчих загонів, які є частиною цих збройних сил;
- 2) членів особового складу регулярних збройних сил, які заявляють про свою відданість урядові або владі, що не визнані державою, яка їх затримує;
- 3) осіб які супроводжують збройні сили, але фактично не входять до їхнього складу, (наприклад цивільні особи з екіпажів військових літаків, військові кореспондентів, постачальники, тощо, за умови, що вони отримали на це дозвіл тих збройних сил, які вони супроводжують, для чого останні видають відповідні посвідчення);
- 4) членів екіпажів суден торговельного флоту, зокрема капітанів, лоцманів та юнг, а також екіпажів цивільних повітряних суден сторін конфлікту, які не користуються більш сприятливим режимом згідно з будь-якими іншими положеннями міжнародного права;
- 5) жителів неокупованої території, які під час наближення ворога озброюються, щоб чинити опір силам загарбника, не маючи часу сформуватися в регулярні війська, за умови, що вони носить зброю відкрито й дотримуються законів і звичаїв війни [3].

Серед зазначених категорій, до комбатантів, за умови відповідності вимогам, що ставляться міжнародним правом, відносяться також члени інших ополчень, добровольчих загонів та організованих рухів опору, які належать до однієї зі сторін конфлікту й діють на своїй території або за її межами, навіть якщо цю територію окуповано. Вимоги, що ставляться до таких ополчень,

добровольчих загонів та організованих рухів опору визначаються у ч. 2 ст. 4А Женевської конвенції про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року та передбачають, що такі особи: «а) підпорядковані командуванню особи, яка відповідає за них, як за своїх підлеглих б) мають відмінний знак, який є постійним та добре розпізнається на відстані; с) відкрито носять зброю; d) здійснюють свої операції згідно із законами та звичаями війни» [3].

Розкриваючи питання, про належність тих чи інших осіб до комбатантів І.О. Колотуха зазначає, що «до комбатантів відносять:

1) особовий склад збройних сил; (до цієї групи належать усі особи, що входять до складу збройних сил сторони конфлікту: кадрові військові, добровольці, члени ополчення. Міліція, поліція та інші воєнізовані організації можуть бути прирівняні до збройних сил за умови, що сторона, яка ввела їх до складу збройних сил, оголосить про це всім іншим сторонам конфлікту. При невиконанні такої умови членів особового складу цих сил розглядатимуть як цивільних осіб);

2) населення не окупованої території, яке стихійно береться за зброю при наближенні ворога;

3) учасників руху опору, партизани» [4, с. 163].

Також, до основних ознак комбатанта відносить «приналежність його до збройних сил держави, які створені на основі нормативно-правових актів цієї держави, носіння форменого одягу та інших розпізнавальних знаків, які свідчать про участь у таких збройних формуваннях, перебування під відповідальним командуванням, отримання матеріального забезпечення та заробітної плати на рівні із військовослужбовцями регулярних збройних сил держави на стороні якої особа приймає участь в збройному конфлікті» [4, с.164].

В той же час, постає питання щодо можливості охопити запропонованими автором критеріями, наприклад, мирних жителів неокупованої території, які під час наближення ворога озброюються, щоб чинити опір силам загарбника, та не мають часу сформуватися в регулярні війська. Адже таких осіб, за умови, що вони носять зброю відкрито й дотримуються законів і звичаїв війни, норми міжнародного права також відносять до категорії військовополонених, і розглядаються міжнародним правом як комбатанти [3]. На підтвердження останньої думки наводимо критерії визнання воюючою стороною, що закріплені в IV Конвенції «Про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі». Стаття 2 Конвенції визначає жителів території, яка не була окупована, і які при наближенні ворога добровільно беруться за зброю для того, щоб чинити опір військам, що вторглися, але не мали часу самоорганізуватися, воюючою стороною, за умови, що вони відкрито носять зброю і дотримуються законів і звичаїв війни [1].

Іншими словами, щоб бути віднесеними до категорії комбатантів такі особи не обов'язково мають носити формений одяг та інші розпізнавальні знаки, які свідчать про участь у збройних формуваннях, перебувати під

відповідальним командуванням, отримувати матеріальне забезпечення та заробітну плату, тощо. Але, безумовно, мають добровільно чинити опір силам загарбника, відкрито носити зброю та дотримуватися законів і звичаїв війни.

Цікавою, на наш погляд, виглядає теза Н. П. Костюк та І. П. Бахновської які здійснюючи в своїй роботі порівняння понять комбатанта та найманця наділяють комбатанта такими рисами: «комбатанти, на відміну від найманців, мають сильну мотивацію; вони воюють не за гроші і не лише за мирну Україну. Їхня мета глобальніша – це принципи демократії, універсальна свобода, дія норм міжнародного права» [5. с.129].

В науковій літературі існує твердження, що «комбатант» і «військово-службовець» не є тотожними поняттями виходячи з того, що, збройні сили сторони конфлікту складаються як з комбатантів, так і з некомбатантів. Дослідники виокремлюють комбатантів, як осіб зі складу збройних сил, які наділені правом безпосередньо брати участь у воєнних діях і в обов'язки яких входить, зокрема, застосування зброї або систем озброєння. Решта військово-службовців мають статус «некомбатантів», а їхній конкретний статус визначається національним законодавством на підставі зазначених міжнародно-правових засад (наприклад, військові судді, військові репортери, тощо). МГП також встановлює, що медичний та духовний персонал збройних сил не є комбатантами, але в разі потрапляння в полон користується всіма правами та пільгами військовополонених [6, с.42].

В свою чергу, Наказом Міністерства оборони України від 23.03.2017 № 164 «Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України» до статусу «некомбатантів» віднесено осіб, «які входять до складу збройних сил та надають їм допомогу, але безпосередньої участі у воєнних діях не беруть. До них належать медичний і духовний персонал, інтенданти, військові кореспонденти, юристи тощо. До вказаних осіб не має застосовуватися зброя, якщо вони зайняті виконанням своїх безпосередніх обов'язків.

Вказані особи користуються передбаченим міжнародним гуманітарним правом захистом, який вони втрачають у разі їхньої безпосередньої участі у воєнних діях на період такої участі [7]. Схоже визначення міститься і в Порядку забезпечення вилучення тіл (останків) осіб, загиблих (померлих) у зв'язку із збройною агресією проти України затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 17 червня 2022 р. № 698, відповідно до якого некомбатантами «визначені особи, які входять до складу збройних сил держави (організованих збройних формувань, що перебувають під командуванням осіб, відповідальних перед цією державою за дії своїх підлеглих) і які не воюють, зокрема медичний і духовний персонал, інтенданти, військові кореспонденти, юристи» [8.].

Слід також зазначити, що відповідно до ст. 13 IV Конвенції «Про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї

війни на суходолі» «особи, які супроводжують армію, але прямо не належать до неї, такі як кореспонденти газет і репортери, маркітанти та постачальники, які потрапляють до рук ворога і він вважає за доцільне затримати їх, користуються правами військовополонених за умови, що вони мають при собі посвідчення від військового керівництва тієї армії, яку вони супроводжували» [1].

Можна стверджувати, що комплексний аналіз міжнародних та вітчизняних правових норм надає можливість виокремити узагальнюючу характеристику поняттю «некомбатант», відповідно до якого «некомбатантами» вражаються особи, які:

а) входять до складу збройних сил та надають їм допомогу;

б) не беруть участь прямо у бойових діях мають специфічний статус та захист відповідно до міжнародного гуманітарного права, включаючи захист від довільного насильства та неприпустимість їх використання у військових цілях. До них відносяться, зокрема: медичний і духовний персонал, інтенданти, військові кореспонденти, юристи, кореспонденти газет і репортери, маркітанти та постачальники, тощо.

Висновки. Еволюція збройного конфлікту, включно з появою недержавних суб'єктів і асиметричною війною, створює постійні проблеми у визначенні та застосуванні статусу учасників бойових дій згідно з міжнародним правом. Таким чином, поточні дискусії та правові тлумачення продовжують формувати розуміння та реалізацію статусу комбатантів у сучасних збройних конфліктах.

Статус комбатантів також пов'язаний із принципами розрізнення та пропорційності, які диктують допустиму поведінку збройних сил під час конфлікту. Ці принципи вимагають від учасників бойових дій відрізнити себе від цивільного населення та забезпечити відповідність їхніх дій переслідванню військовим цілям.

Визначення комбатанта та некомбатанта міжнародному гуманітарному праві відіграють важливу роль визначенні статусу осіб під час збройних конфліктів та встановлюють норми захисту прав і обов'язків кожної групи. У світлі цього можна зробити такі висновки:

– Комбатанти є особами, які прямо беруть участь у бойових діях під час збройного конфлікту. Їх статус та права чітко визначені міжнародним гуманітарним правом, включаючи Женевські конвенції та їх додаткові протоколи. Комбатанти підлягають особливим правилам ведення збройних конфліктів, включаючи захист у разі потрапляння у полон.

– Некомбатанти – це особи, які входять до складу збройних сил та надають їм допомогу, не беруть участь прямо у бойових діях, такі як медичний персонал, цивільні особи, репортери та ін. Мають специфічний статус та захист відповідно до міжнародного гуманітарного права, включаючи захист від довільного насильства та неприпустимість їх використання у військових цілях.

Загалом, точне визначення та розрізнення між цими категоріями осіб має важливе значення для забезпечення їхнього захисту та дотримання принципів міжнародного гуманітарного права в умовах збройних конфліктів.

Перспективи подальших наукових досліджень пропонується зосередити в сфері подальшого розгляду правового статусу комбатанта, зокрема в контексті на складних питань, пов'язаних із визнанням і ставленням міжнародного права до недержаних збройних груп та нерегулярних сил. Окремої уваги, також, заслуговують питання визначення статусу «незаконних» комбатантів шпигунів, та найманців в міжнародному праві.

Література

1. IV Конвенція «Про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі» від 18.10.1907 Дата підписання:18.10.1907. Дата набрання чинності для України: 24.08.1991.Гаага, 18 жовтня 1907 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text.
2. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text.
3. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text.
4. Колотуха І.О., Ознаки комбатанта. Порівняльний аналіз в контексті міжнародного та внутрішньодержавного збройних конфліктів. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, 2022. С. 161-166 URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2023/01/30-1.pdf>.
5. Костюк Н.П. Бахновська І.П. Порівняльна характеристика правового статусу комбатантів та найманців. ISSN 2524-0323. Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка. 2022. Вип. 4 (100) С. 126-136. URL: <https://sel.vtei.edu.ua/repository/g.php?fname=28400.pdf>.
6. М.М. Гнатовський, Т.Р. Короткий, А.О. Кориневич, В.М. Лисик, О.Р. Поєдинок, Н.В. Хендель Міжнародне гуманітарне право. Посібник для юриста. за ред. Т.Р. Короткого. Київ-Одеса: Українська гельсінська спілка з прав людини, Фенікс, 2016.2017. 145с. URL: <https://www.helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2018/03/МНП-final.pdf>.
7. Наказ Міністерства оборони України від 23.03.2017 № 164 «Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text>.
8. Порядок забезпечення вилучення тіл (останків) осіб, загиблих (померлих) у зв'язку із збройною агресією проти України затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 17 червня 2022 р. № 698 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/698-2022-%D0%BF#Text>.